

SZÜTS-NOVÁK RITA

BERTA ILONA NŐNEVELÉSI MŰKÖDÉSE GYERTYÁNFFY ISTVÁN *EPILOGUSA* NŐKÉPÉNEK ALAPJÁN

Mikrotörténeti aspektus

■ Gyertyánffy István (1834–1930) magyar pedagógus és tanügyi író régi naplói feljegyzéseiben (1865–1870) olvashatók egyes leveleinek másolatai is, amelyek dokumentálását azzal magyarázza, hogy ezek a legközvetlenebb életrajzi adatok az önéletrészhez. Az utoljára írt naplójában utalt a számára legfontosabb, három utolsó levelezőtársára is, akiket hozzá „még közelebb álló jó embereinek” nevez, és akikkel naplójában is tartotta a kapcsolatot magánlevelek formájában. Bizalmasaiként Imre Sándor, Berta Ilona és Gyurman Emil, egykori háziorvosa nevét említi. E három ember közül Imre Sándor (1877–1945) művelődéspedagógussal itt nem szükséges foglalkoznunk, Gyurman Emilről (1859–1923) sem érdemes hosszan beszélnünk, még ha a magyar orvoslás jelentős úttörőjéről is van szó.¹ Viszont Berta Ilona (1862–1945) a kor egyik jelentős, nőneveléssel foglalkozó alakjaként jelen volt minden jelentős értekezleten és konferencián, ahol a nőnevelés áldatlan helyzetének tárgyalását helyezték a megbeszélés fókuszába.

A Theano-nevelés gyakorlata

■ A gyűlés utáni évben *A Néptanítók Lapja* 33. száma ismertette Gyertyánffy István *Theano* című munkáját. A nőnevelés kérdéseinek abban foglalt fejtegetései, az ott felmutatott nemes női alakok meglehetősen széles körben keltettek érdeklődést, és különösen sokat foglalkozott a művel Berta Ilona, az Erzsébet Nőiskola igazgatója a *Nemzeti Nőnevelés* egy másik számában. Ez indította a szerzőt arra, hogy ugyanabban a folyóiratban munkája kiadásának indokait feltárja, és részletekbe menően szóljon az első világháború alatt legfontosabbnak tartott nőnevelési feladatokról. Gyertyánffy a Theano-nevelés gondolatait (a lányoknak jó feleséggé, háziasszonyokká, gazdasszonyokká, egyszóval jó családananyákká történő nevelése) még részletesebben fejtette ki az *Epilogus a Theanohoz, gondolatok a Theano nevelési eszmék gyakorlati megvalósításáról* című munkájában, amelyet hálából Berta Ilonának, az Erzsébet Nőiskola egykori igazgatónőjének ajánlott.²

Berta a *Theanót* népszerűsítő írásában szintén a hagyományos női ideált pártolta, tehát tulajdonképpen azzal, hogy beállt az adaptációs straté-

giát választók sorába, a legkisebb ellenállást választotta. Ez természetesen nem tudatos döntésként értelmezhető a részéről, nyilvánvalóan szavai vallási meggyőződésből és neveltetéséből fakadtak, ahogy Perczelné Kozma Flóra újságíró, nőképző esetében is láttuk: „Hiszek abban, hogy ha a nőnek lesz ereje éppen a theanizmust, a nőiességet, a sophrosynét belevinni abba a munkába, munkakörbe, melyben önállóan dolgozik, akkor lesz ő méltó munkatársa a férfinak, kiegészítője társadalmi és nemzeti téren a férfi munkájának, mellette és vele dolgozó hű társa és a szó legszebb értelmében Istennek áldása.”³

Árnyalatnyi különbség már felfedezhető a női feladatkör meghatározásánál nála a korábbi esetekhez képest, ugyanis Berta már *önálló munkát* és *munkatársi szerepet* jelöl ki a nőknek, míg a korábban uralkodó narratívában csupán a férfi háttérországát képezhették az asszonyok. Azonban itt is feltételekhez köti a női emancipációt, ami nem lehetséges a női erkölcs és esztétika, tehát a *nemi sajátosságok megőrzése*, illetve a *férfi mint viszonyítási alap* nélkül: „Milyen szomorú is volna, ha a nő-emancipáció végeredményében a női erények, a nőiesség, sophrosynének sorvadását, hanyatlását jelentené, sőt inkább azt kell jelentenie, hogy ezek nagyobb téren hódítanak és a férfiak által nagy tiszteletben tartanak.”⁴

Berta Ilona életútjának rövid bemutatását több szempontból a dolgozat elkerülhetetlen részének tartjuk. Az Erzsébet Nőiskola igazgatójaként a korabeli nőképzés megkerülhetetlen alakja és a nőnevelés jelentős női képviselője volt, ennek ellenére nevét nagyon kevés lexikon említi. Négy évtizedes pedagógusi tevékenysége alatt lányok százainak adta át nőnevelési és nemzetnevelési gondolatait. Az alábbiakban legfontosabb életrajzi adatai után rátérünk az írásaiban kirajzolódó nőkép elemzésére.

Berta Ilona szakmai életútja

■ Berta Ilona Kisjenőn született római katolikus családban. Édesapja, Berta János gazdatiszt volt József főherceg kisjenői uradalmán, édesanyja banai és rétlaki Hlatky Franciska. Tanulmányait Aradon és az Erzsébet Nőiskolában végezte, majd az utóbbi intézetben 1883-ban munkába is állt. 1886–1887-ban Angliában, majd 1893–1894-ben Németországban tartózkodott tanulmányúton. Berta Ilona később ismertetőt közölt a cheltenhami Ladies' College szervezetéről, az ott folyó életről és a leánytanulók magánlakás-intézményéről, ahol ő maga is egy hetet töltött el tanulmányútja alkalmával. 1911-től az Erzsébet Nőiskola és az Apponyi Kollégium igazgatója volt, és az intézmények évente megjelenő értesítőjét is ő szerkesztette.⁵ A helyes magyar nyelv és a magyar irodalom ismertetése érdekében az iskolán kívül is széles körű és eredményes tevékenységet fejtett ki évtizedeken át nyilvános felolvasásaival (Uránia, Mária Dorothea-Egyesület stb.). Számos értekezése és cikke jelent meg a *Nemzeti Nőnevelésben* és a *Magyar Asszony Lapjában*, amelyeknek hosszú időn keresztül szerkesztője is volt. A már általunk korábban jellemzett női gondolkodók is gyakorta felbukkantak szerzőként folyóirataiban, például nagy elődje, Perczelné Kozma Flóra még halála évében, 1925-ben *Munka és hit* címen írt vezércikket a *Magyar Asszony Lapjában*.⁶ 1892-ben már a Magyar Pedagógiai Társaság külső tagjának választották,⁷ és már ebben az

évben november 19-én részt vett a felolvasó ülésen, ahol a harminc felsorolt férfin kívül (akik között Gyertyánffy is ott találjuk) negyedmagával szerepelt nőként Thuránszky Irén, Lengyel Sándorné és Radnay Bella mellett.⁸

Berta Ilonának már a 19. század utolsó éveitől számos publikációja napvilágot látott, de ezek nagyrészt még irodalmi kontextusú, edukációs célú írások voltak.⁹ Neveléstudományi munkáinak legértékesebb anyaga az első világháború beköszöntével keletkezett. Írásai a *Nemzeti Nőnevelés* hasábjain kaptak helyet, de néhány különlenyomatként is megjelent. Igazgatónként elmondott évnyitó és évzáró beszédei, tanulmányai is arra világítanak rá, miként idomuljon a nők feladata a háborúk viszontagságaihoz.

A háború és (nő)nevelés kérdése

■ Ezek a gondolatok ismerősek lehetnek nekünk az Imre Sándor esetében általunk korábban leírtak fényében, illetve Tamusné Molnár Viktória is külön dolgozatban mutatta be Imre Sándor ezirányú publikációs tevékenységét. A Gyertyánffy-utód Imre Sándor az 1915-ben készített *A háború és a paedagogia* című írásában a nevelésre és a pedagógusokra háruló feladatokat magasabb szintről, az oktatáspolitikával összefüggően szemlélte. Mondanivalóját szokásosan beillesztette a nemzetnevelés koncepciójába, amit pacifista megközelítésben dolgozott fel. Mivel a nevelés mindig a jövőre készít fel, arra a következtetésre jutott, hogy a nevelés nem készíthet fel a háborúra is, mert ezzel a békés jövőt tévesztené szem elől. A nevelésnek a háborús időszakban jelentkező feladatait a következőkben összegezte: átvezetni az ifjúságot a szörnyű korszakon és felkészíteni a háború utáni teendőkre, bizalmat kelteni a békés jövőben, az ifjúság gondolkodását a nemzeti eszmények felé fordítani, erkölcsi felfogását befolyásolni a békeszeretet érdekében, végül törődni egészségével. Meg kell gátolni, hogy a gyermekek „egyedül a katonáskodást lássák az élet legnagyobb feladatának; hogy egyszerűnek tartsanak mindent, ami a miénk, s lenézzék az ellenséget”.¹⁰

Berta Ilona hozzáállása annyiban különbözött Imre Sándorétól, hogy ő nem a háború utáni teendőkre koncentrált nőnevelési tanácsaiban, hanem arra, miként tudnák a lányok, nők segíteni a háború miatt méltatlan helyzetbe kerülőket: sérülteket, betegeket, árvákat, anyagiakban szűkölködőket. Az Erzsébet Nőiiskolában már az 1914-ben megindult, majd a következő években is folytatódott a jótékonsági munka. A növendékek hozzáálltak a kötéshez, varráshoz a Hadsegélyező Egylettől kapott 100 kg pamuttal, amelyből 200 db férfiinget, 650 db zsebkendőt, 150 törülközőt varrtak, és 120 pár harisnyát, 40 érmelegítőt, 5 térdmelegítőt, 12 hósapkát kötöttek 2000 korona értékben már az 1915/1916-os tanévben. Az év jótékonsági csúcspontja volt a karácsony, amelyre a lányiskola diákjai a pénzgyűjtés mellett műsorral is készültek. Sokat elmond Berta elkötelezettségéről Gyertyánffy munkássága iránt, hogy a műsorban helyet kapott a *Theano* méltatása is, „mint amelynek a szellemével összeforr a mi intézetünk s amely iránynak egész nevelőmunkánkat, életünket széles e hazában át kellene hatnia”.¹¹ Tehát bár Gyertyánffy nem nyilatkozott a *Theano*-ban konkrétan a háborús viszonyokról, mégis hatott munkájával a nőnevelésre is.

Berta Ilona *Nemzetünk nőnevelése kapcsolatban a háború tanulságai-
val* című munkájában minden olyan gondolat megtalálható, amely a ha-
gyományos értékrendet követő, közép- vagy felsőbb osztálybeli hölgyeket
foglalkoztatta, és Berta igazgatónő nőnevelési eszmerendszerét tükrözte.
Az előadás nyomtatott verziójában a magyar nőnevelés törekvései prag-
matikus színezetet kaptak. Az üres szavakat tartalommal kívánja megtöl-
teni, a frázisok helyett a cselekvő formát választja: „Kimondom, vágyom
arra, hogy ne csak szavakat éljünk át, amikor nemzetünk nőneveléséről
beszélünk a háború tanulságaival kapcsolatban, hanem meggyőződést sze-
rezzünk célokról és módozatokról és tételünk végzetlen fontosságáról.”¹²

A magyar nőnek hivatása, küldetése van a nemzetjövő életében mint
aktív tényezőnek. Szembeszáll a madáchi idézettel, amely azt sugallja, a
nő passzivitást választja, mert a nőnek „a jó sajátja, míg bűne a koré mely
szülte őt”. Berta szerint nem szabad várunk, hogy milyen bűnököt jelöl
ki számunkra a korszellem, helyette aktív szerepet kell vállalnunk. A nő-
nek meg kell éreznie nemzetfenntartó kötelességeit, öntudatra kell ébred-
nie, hogy nemzete életében tényező legyen. A nőnek, a családanyának
szociális kötelessége kifejleszteni már a családi körben a lányban a csírá-
ját annak, hogy később a társadalomban nemzetének hasznos, munkás
tagjává váljon. A tehetség sem ér önmagában semmit, ha nem ismerik fel,
hogy értékét, erejét és egyéni színezetet is csak a közös hatások és vissza-
hatások folytán nyerhet; szociális érzés nélkül nem bontakozhat ki az
egyén. A család és a környezet, így a lányiskola is fontos szerepet játszik
a gyermek egészséges fejlődésében, amely során a gyermekből először csa-
ládtag, majd az egyénből a társadalomban honleány vagy hazafi lesz. Ber-
ta ezen a ponton jellegzetesen a 19. századi szabadságharc nőeszményé-
hez nyúlt vissza, de egy sokkal korszerűbb megközelítéssel.

Berta a *Hozzászólás a leányközépiszkolák kérdéséhez* című, dr. Bittenbinder
Miklós egy esetleges leányreáliskola létesítéssel kapcsolatos körlevélben
írt felvetésére válaszolva már sokkal egyértelműbben fejezi ki véleményét
a magyar nő aktuális lehetőségeiről. Bittenbinder szerint a nyelvek tanu-
lása, a kézimunka, a tánc, az illedelmes hajlongások kora lejárt, és ha el-
fogadjuk – minthogy el kell fogadnunk – a női lélek „egyenlő rangú voltát
a férfilelekkel”, akkor az eddigi felsőbb leányiskolánál méltóbb intézmé-
nyekről kell gondoskodnunk. A leánygimnázium hatalmas lépés volt a
nők tudományos képzése terén, de bár megadja a nőknek a lehetőséget
technikai tanulmányok végzésére, még mindig túlságosan nagy súlyt fektet
a történelmi, nyelvi és irodalmi képzésre. A szerző Imre Sándor egy
korábbi konkrét megállapítására is utal, amelyben a pedagógus arra
a problémára hívta fel a figyelmet, hogy a középosztálybeli lányok férjhez-
menetelét nehezíti a hozomány hiánya, ezért még nagyobb szükségük van
képzettségre. Bittenbinder nagyon színes palettán mutatja be az általa
megálmodott reáliskola tárgyait. A tanítás gerincét alkotó tárgyakon kívül
szerepelne még a tanrendben a jog, a nemzetgazdaságtan, a szociológia
alapelvei, lélektan, logika, erkölcsstan, filozófia, pedagógia, zene, művé-
szettörténet, esztétika, világirodalom, háztartástan, tánc, gyorsírás, gép-
írás és iparművészet-történet is.

Bittenbinder szokatlanul támogató fellépést tanúsít származásuktól
függetlenül a nők védelmében, a nevelés megújításának ügyében: „A tu-

domány az a forrás, mely köré korlát nem állítható. Jaj annak, aki a tudományt ki akarja sajátítani. Árt a tudománynak, árt a nemzetnek. Előttem e téren a fiúközépiskolák tapasztalatai lebegnek. Mint küzdötték és küzdik magukat az egyszerű emberek fiai fel a társadalom munkás és vezető embereivé. Félre minden finnyással. Szabad utat női tehetségeknek is. De csakis azoknak.”¹³

Sokatmondó fejlemény, hogy Bittenbinder véleménye annyira megosztó volt, hogy már az Uránia folyóirat is csak azzal a feltétellel közölte az írást, hogy lábjegyzetben megjegyezte: „Készséggel közöljük kiváló munkatársunk ez érdekes cikkét, hangsúlyozzuk azonban, hogy a cikkben kifejezésre jutó álláspontoknak és nézeteknek nem mindegyikével értünk egyet.”¹⁴

Ugyancsak diszkriminatív és a korszakra nézve tipikus volt dr. Petrich Béla *Katolikus Szemlében* Bittenbinder észrevételeire közölt recenziója is: „Különböző megfontolások adták Bittenbinder Miklósnak azt a kitűnő, bár első pillanatra bizarrnak látszó eszmét, hogy a leányokat realisabb színezetű tudással lássuk el. Síkra száll az ellen a felfogás ellen, amely dogmaként állítja fel, hogy a női léleknek nincs és nem is lehet érzéke absztraktumok iránt és értelme az elvontságok világában csak idegenül botorkálva jár.”¹⁵

Berta Ilona ezek után szólalt fel a nők tanulási lehetőségének bővítése ügyében, olyan utakat kínálva, amelyek célszerűnek tűntek a háború sújtotta országban: „Olyan irányba kell fejleszteni magyar nőink tanítását, amely eddig paragon hagyott szép tehetségeiket kifejleszti, a gyakorlati, a nemzetgazdasági és szociális élet szolgálatába állítja. Nemcsak szóval hangsúlyozni a munka fontosságát, hanem megfigyelni minden családban a leányok hajlamait, természet- és Isten jelölte tehetségeit és előadni a kedvet, az arravalóságot és így munkába állítani a nőt. Végre el kell némulnia azoknak a szerencsétlen szállóigéknek, amelyek szinte lealázók a nőkre nézve: pld. *Nem szorult rá, hogy tovább tanuljon! Csak azért taníttatom, végeztetem vele a tanítónőképzőt, hogy valami kenyér legyen a kezében!* Minden embernek (remélem a nők is azok már), természet, Istenadta joga tehetségeinek kifejlesztésével – mert mindenkinek van ilyen –, hogy az őt megillető helyet családjá, nemzete, körében elfoglalja és ezen alapon teljesítse kötelességét. Aki tanár-, tanító-, nevelőnek való, akiben Isten ilyen szikrát gyűjtött, az menjen, tanítson, neveljen, ha száz- és százai vannak is; és a másik úzzön ipart, iparművészetet, kertészetet, gazdaságot, szolgálja tehetségével a közt, csak munkátlan ne legyen, mert akkor koldusabb a koldusnál, csak nyomorult pénze van esetleg, de élete nincs.”¹⁶ Az igazgatónő nőképeiben erősen jelen van a hívő keresztény asszony emberképe, a talentumról szóló bibliai példázat is kiolvasható soraiból: „Gondolom, Isten úgy tervezte e világot, hogy minden teremtett ember munkájára számított, s ha csak egyetlenegy hiányzik is, avagy nincs a maga helyén, már nem teljes, nem tökéletes az egész.”¹⁷

Berta Ilona nagyon világos, pragmatikus válaszokat ad dr. Bittenbinder Miklós kérdésére. Jelzi, hogy aktuálisan helyhiány miatt 56 tanulót nem tudtak felvenni a Nőiskolába a 46 bentlakó, 10 félbentlakó-bejáró mellé, ezért szükségesnek tartja még egy-két leányközépiskola létesítését Budapesten. Támogatja, hogy legyen gazdasági, gyakorlati iránnyal és interná-

tussal ellátott nyolcosztályos felső leányiskola, továbbá leánygimnázium a görög nyelv elhagyásával, egy modern nyelv intenzív tanításával. A Bittenbinder által javasolt leányreáliskola megalapítását is helyesnek ítéli meg, és egységes szervezettel ellátott állami iskolák építését sürgeti.¹⁸

A két vizsgált pedagógus gondolatainak közös halmaza: a hagyományos nőkép

■ Érthető, hogy ez a konzervatív, de jól átgondolt reformokra nyitott igazgatónő és Gyertyánffy miért tudtak konstruktívan együtt gondolkodni a lányok oktatásának jövőjéről. És miért szólt az *Epilógus* ajánlása ekként: „Berta Ilona, az Erzsébet Nőiskola igazgatója ő nagyságának, mint a Theano-nevelési eszmék lelkes hívének és terjesztőjének, tisztelet jeléül – a szerző.”

Az *Epilógus* megírása Gyertyánffy reflexiója a *Theano* kapcsán megjelent pozitív recenziókra, illetve a szerző válasznak szánta a háború okozta problémákra. Éppen ezért a jelenben legfontosabbnak tartja a háború sérültjeinek ápolását, gondozását, a nyomor enyhítését, az árvák segélyezését, a kifosztott iskolák és templomok felszerelését. Ebben az „ál-Theanok” – akiket a szereplési vágy hajt – nem tudnak segíteni, hanem csak a valódik, akik igazi, nemes, gyümölcsöző munkát végeznek. Wieland *Theanója* az *Epilógusban* is főszerepet kap, hiszen a valódi Theano képes önbírálatra, kész lemondani az általa fontosnak tartott értékekről, miközben hiúságnak és önimádásnak nyoma sincs benne, nem zsarnoki, hanem éppen inkább altruista. „Szorgosan forgatni az orsót!” – ez a jelige, amellyel a család jólétének megszövéséhez szükséges fonalat állítják elő az asszonyok. Mert a második csatatér a hazai aggódó lelkekben van, amelynek igazi orvosai a valódi Theanók, a helyszíne pedig a családi tűzhely.

Ahogy a *Theano* központi figurája Cecília volt (Gyertyánffy édesanyja) az *Epilógusnak* is van igazi hősnője, aki szintén rokoni kapcsolatban van a pedagógussal. E tipikus, régi világbéli székely asszony, Fenyédi Miklós Rozália a szerző egyik unokatestvérének, az 1849-es szabadságharcban mártírhalált halt Gyertyánffy Ferencnek volt az édesanyja. Az asszony beleőrült fiatal fia elvesztésébe, és az orvosok elmeegógyintézetbe akarták szállíttatni. Azonban a három „Theano-lelkületű” lánya vállalja anyja gondozását, és ennek következtében az asszony felépül. Fenyédi Miklós Rozália személyisége szintén jól képviseli Gyertyánffy nőideálját. A háztartási teendők és anyai kötelességek mellett olyan jól megtanult latinul, hogy bár nem Cicero nyelvén, de az ügyvédekkel és a katolikus papokkal is tudott vitatkozni, noha akkor még nem állt rendelkezésre arravaló nőiskola: „Mi, kis diákok, nagyon szerettük ezt a mi Rózsi ángyontkat az aranyos jó kedve és tréfái miatt, de féltünk is kissé tőle, ha a latin nyelvtudásával kezdte kibolygatni a mi ebbeli tudásunk fogyatékoságait.”¹⁹

Miután a jelen feladatát felvázolta, Gyertyánffy rátért a jövőbeli teendőre is, amelyre mint a „várva várt béke napjának ránkvirradása után bekövetkező misszióra” tekint. Alapvetőnek tartja, hogy a magyar nők ezen jövőbeli nagy regeneráló munkájának tisztán, sőt mondhatni specifikusan családi jellege kell hogy legyen. „A hazát fegyverével megvédő és a mun-

kájával fenntartó emberanyagban” beállt veszteség pótlása képezi jövőnk egyik elsőrendű biztosítékát. A nagy nemzeti megújulásnak a családból kell fakadnia, így olyan anyákra van szükség, akik értékes emberekké nevelik a gyermekeiket. „Vissza kell vezetni a magyar nőt a családi életbe!” – írja Gyertyánffy, de hozzáteszi, hogy „öt ott meg is kell tartani”, majd a következőkben azt ecseteli, miként lehetséges ez.

További momentum, hogy Kornis Gyula (1885–1958) piarista szerzetes, egyetemi tanár, kultúrpolitikus az 1925-ös *Nők az egyetemeken* című munkájában a nőkérdéssel kapcsolatban szintén az „antik értékérzéshez” tér vissza. Miután a női testi és lelki tényezők említésével „igazolva” cáfolja a nők különböző szakmákban történő elhelyezkedésének (pl.: tanárnő, orvosnő, jogásznő, mérnöknő, egyetemi magántanár) létjogosultságát, felhívja a figyelmet a „kettős hivatás tragikumára” és arra, hogy a nők ügye már nem csak gazdasági vagy kulturális kérdés, hanem világnézeti probléma: „Az antik világ [...] matrónáit ezzel a sírfelirattal tisztelte: *Domum servavit et lanam fecit* (igazgatta a házat és font). Mi már távol vagyunk ettől a nőeszménytől; de távol a középkori lovagvilág és a romantika rajongó nőkultuszától is. A mi értékelésünk bonyolultabbá vált: az erkölcsi és a gazdasági érték viaskodik bennünk. Aki a kettőt a valóságban kellő összhangba tudja hozni, az oldja meg a modern társadalom nőproblémáját.”²⁰ Kornis dolgozatában felveti a következő kérdéseket: „De vajjon a nehézsorba jutott középosztályú nők gazdasági helyzetén mit változtat az egyetemi tanulmány? vajjon [...] biztosítja-e nekik a hosszú és költséges egyetemi tanulmányozás az önálló megélhetést? vajjon orvosser-e erre a célra a jogi kar, műegyetem, állatorvosi stb. főiskolák kapuinak megnyitása?”²¹

Gyertyánffy az egyik legnagyobb veszélyforrást szintén az egyetemeken látja, ahol a női hallgatók a szabad élet veszélyeinek kitéve, végleg elveszthetik theanói nőiességüket; a sophrosynét, és miközben tanulmányuk elvégzése után bármilyen tudományos pályára léphetnek, de már nem lesz lehetőségük theanókká formálódniuk. A nők helyes útjának megelégedésében felelőssége van a férfiaknak is, akiknek életre neveléséről, társadalmi szerepvállalásáról, kialakítandó erényeiről szó esik, ahol a legfontosabb a családalkotó és fenntartó, a családi élet házi oltárait megvédeni tudó férfiaknak a nevelése. Harmadik lépésként pedig a kultúra (szépirodalom, színház) theanói nevelésre való hatásának kérdését mutatja be. Véleménye szerint a legtöbb ilyen modern szépirodalmi termék nem tesz jó szolgálatot ennek a nevelési célnak, nem formálják jó irányba a nők jellemét és erkölcsét, ártanak a közmorál és a vallás értékeinek. Különösen kártékonynak ítéli meg a francia irodalom képviselőit, azok közül is Flaubert *Madame Bovary*-ját, a könyvet szembeállítva az angol klasszikusokkal, Dickensszel és Thackeray-jel, a karaktert pedig Theanóval ütköztetve. A nemzeti nőnevelés jelentőséget is ebben a körben határozza meg, ezekre a megoldandó feladatokra téve a hangsúlyt.

Tehát Gyertyánffy gondolatai több ponton érthetőek, illetőleg megérthetőek, azonban a feminizmus syemben szóval és eszmével még mindig fenntartásai vannak, anélkül hogy – saját bevallása szerint is – valóban tisztában lenne annak 19. század végi 20. század eleji programjával. Tulajdonképpen az *Epilógus* következő kulcsmondataiban minden benne foglaltatik Gyertyánffy nőképeréről és nőnevelési elveiről: „a magyar nők-

nek mindeme nagy regeneráló munkáikat ezután is csak a családban, és a család által kell elvégezniök. Igen is kell. De mit fog szólni ehhez a kell-hez az a feminizmus néven ismeretes hatalmas (v. inkább hatalmaskodó?) női áramlat? Az, amely már hazánkban is, számban ugyan kevesen még, de annál fokozottabb eréllyel készenlétben várja annak a kedvezőbb időnek a bekövetkezését, amidőn teljes erővel fölveheti a harcot a maga jogainak kivívására. A programjuknak eléggé világos és szabatos meghatározását, megvallom, nem ismerem. Lehet, ők maguk sincsenek eléggé tisztában vele. Ha azonban a férfikkal szemben a köznevelés terén való szellemi egyenjogúságukat értenék alatta, úgy elmondhatnám: hisz így én is feminista vagyok... Az voltam már akkor, amidőn a feminizmus szó még meg sem született volt. Ámde ha a magyar feminizmus az ő pozitív követeléseinek azzal a hosszú sorozatával akarna előállani, hogy lehessenek a nők nálunk is: jogászok, ügyvédek, bírák, szolgabírák, fő- és alispánok, rendőrfőnökök, és mindenekfelett országgyűlési képviselők, úgy hogy csupán a katonai életpályákat volnának kegyesek, legalább egyelőre még, a férfiak osztatlan birtokában meghagyni: úgy erre azt mondanám, hogy hisz ez nem egyéb mint az a Pankhurst-féle eszeveszettség.²² [...] Ha nekik, mint egykor Nagy Sándornak Macedónia, igen kicsiny és szűk női hivatásuknak ez a régi munkaköre: úgy csak repüljenek magasabbra, mindig magasabbra! Azok az ikarusi szárnyak elébb-utóbb mégis csak felfogják mondani a szolgálatot s ők, az egek ostromlásában kifáradva, csalódottan, szárnyatörötten fognak visszazuhanni oda, ahonnan kiindultak: a családba, vagyis valódi női élethivatásuknak általuk olyannyira és oly méltatlanul lekicsinyelt munkaköreibe.”²³ A leányinternátusok gyakorlati irányának erősítését viszont javasolja, amelyre főképp a tanítónőképzők esetében lenne szükség, hogy a theanói eszmék gyakorlati jelleget ölthessenek. Az *egyéniesítés* megvalósítása érdekében nem szabad túl nagy létszámmal indítani az internátust, illetve gyakorlati célokra szolgáló gyümölcsös-, konyha-, gyógynövény- és virágoskertekkel, baromfiudvarokkal, kis méhészettel és a háztartási iskolák felszereléseivel kell ellátni. Az Erzsébet Nőiskola koncepcióját termékenynek tartja, ezzel dicsérve a megszólított Berta Ilona igazgatónőt is, de sérelmezi az elemi iskolai tanítónőképző ki-
szakítását, a minta- és gyakorló polgári leányiskola hiányát.

Konkluzió

■ Ahogy a századfordulón számos közméltóság felszólalt, és óvatosságra intette a reformpedagógiával kapcsolatos változtatást sürgető hangokat, úgy a nőnevelés ügyével kapcsolatban is voltak, akik bár nem zárkóztak el a feminista törekvések megvalósításától, de felkészülési időt kértek. Ezekhez tartozott Gyertyánffy is, aki türelmet kért a nőktől politikai szerepvállalásuk gyakorlása ügyében. Felhívja a figyelmet arra, hogy a nőnevelés kérdése egybevág a korban központi helyet betöltő nemzetnevelés elképzeléssel, és ez esetben fontos, hogy a feminizmus eszméinek minél gördülékenyebb megvalósítása érdekében át kell alakítani a magyar nőnevelési rendszert. Gyertyánffy esetében szét kell választani a nőnevelés és a feminizmus gondolatát. Mert a nőnevelés fontosságát ő is erősen hangsúlyozta, miközben a feminizmustól ódzkodott, és felesleges magamuto-

gatásnak bélyegezte a nők szabad pályaválasztását. Nem tartjuk szerencsésnek azt a körülményt, hogy az általa sokra becsült, és valóban nagy értéket képviselő női gondolkodók a kor kontextusának megfelelően kis különbségekkel (pl. szavazati jog kérdése) szinte teljesen azonos nézeteket vallottak vele, ezáltal – hasonlóan manapság a közösségi médiában tapasztalt jelenséghez – egy egysíkú szociális véleménybuborékot húztak a pedagógus köré, amelynek hosszú távú következménye a töredezett nyilvánosság lett. Ehhez asszisztáltak a nőírók is, mind a Nemzeti Nőnevelésben, mind a lányoktatási intézményekben, például a Berta Ilona vezette Erzsébet Nőiskolában.

■ JEGYZETEK

1. Dr. Gyurmán Emil a Szent János-kórház Belgyógyászati osztályának főorvosa volt, akinek első felesége Clark Ilona (Clark Ádám lánya) Gyurmán Jenő nevű közös fiuk édesanyja lett.
2. Gyertyánffy István korábbi, Theano-nevelési gondolatait már megírtuk, lásd: Szűts-Novák Rita: *A nőnevelés és feminizmus dilemmája Gyertyánffy István pedagógiájában*. In: *Tantárgy-pedagógiai kaleidoszkóp: 2021 – Pedagógiai, neveléstudományi és szakmódszertani tanulmányok*. Szerk. Medovarszki István. Békéscsaba, 2021. 15–29.
3. Berta Ilona: *Gyertyánffy István: Theano*. Franklin Ny., Bp., 1915. 14.
4. Uo. 14.
5. *Berta Ilona* (szócikk). In: *Pedagógiai lexikon – csehszlovákiai, magyar és más külföldi pedagógusok közreműködésével I.* Szerk. Finánczy Ernő – Kornis Gyula – Kemény Ferenc. Révai, Bp., 1936. 217; *Berta Ilona* (szócikk). In: *Magyar asszonyok lexikona*. Szerk. Bozzay Margit. Stephaneum, Bp., 1931. 150–151.
6. Balga Zsuzsó: *A Magyar asszony*. Néptanítók lapja 1925. 33–34. sz. 29.
7. *Az 1892. február 30-án tartott rendes ülésről*. Magyar pedagógia 1892. 1. sz. 119–123. 120.
8. *A M. P. T. felolvasó ülése 1892 nov. 19-én*, Magyar pedagógia 1892. 1. sz. 639–640. 639.
9. Pl. Berta Ilona: *Deák Ferenc levele Vörösmarty Ilonához*. Franklin Ny., Bp., 1897; Uő: *Deák Ferenc levele Vörösmarty Ilonához*. Hornyánszky Ny., Bp., 1900; Uő: *Az ember tragédiájáról*. Uránia M. Tud. Színház, Bp., 1901.
10. Tamusné Molnár Viktória: *Háború és nevelés*. Módszertani Közlemények 2007. 2. sz. 84–87. 84.
11. *A budapesti magy. kir. állami Erzsébet nőiskola, polgáriiskolai tanítónőképző és gyakorló felsőbb leányiskolai nevelőintézet, valamint a vele kapcsolatos elemi tanítónőképzőintézeti tanárképző Apponyi kollégium értesítője az 1915/1916 iskolai évről*. Szerk. Berta Ilona. Hornyánszky ny., Bp., 1916. 4–6.
12. Berta Ilona: *Nemzetünk nőnevelése kapcsolatban a háború tanulságaival*. Orsz. Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum, Franklin Ny., Bp., 1917. 4.
13. Bittenbinder Miklós: *A magyar leányreáliskola kérdése*. Uránia 1918. 6–8. sz. 171–177. 176.
14. Uo. 171.
15. Petrich Béla: *Bittenbinder Miklós: A magyar leány reáliskola kérdése*. Katolikus Szemle 32. 1918. 10. sz. 951–953. 951.
16. Berta Ilona: *Hozzászólás a leány-középkolák kérdéséhez*. Nemzeti Nőnevelés 1918. 1–6. 204–206. 204.
17. Uo. 206.
18. Uo.
19. Gyertyánffy István: *Epilógus a Theanohoz*. Nemzeti Nőnevelés 1916. 1. sz. 8–22. 13.
20. Kornis Gyula: *Nők az egyetemen*. Eggenberger, Bp., 1925. 48.
21. Uo. 33.
22. Emmeline Pankhurst (1858–1928) brit radikális politikus, női választójogi harcos.
23. Gyertyánffy: i. m. 20.